

Edwin vom Rath, 1983 (inv.nr. 1983: 302).

Afb. 5. PIERRE LÉLU (Parijs 1741-1810). Gezicht in de tuin van Penhaverde, Portugal, ca. 1775. Pen en penseel in grijs over een schets met zwart krijt, 218 × 330 mm. Links onderaan gesigneerd: *P. Lélú*; rechts onderaan opschrift *a Penhaverde*.

Opm.: Lélú, leerling van Boucher en Doyen, maakte, behalve een aantal reizen naar Italië, omstreeks 1775 ook een reis naar Portugal. Daar tekende hij de tuin van het uit de 16de eeuw daterende Penhaverde, een niet ver van Lissabon gelegen landgoed van João de Castro, de vierde onderkoning van Indië.

Litt.: Tent. cat. *Rome 1760-1770*, Galerie Cailleux, Parijs, 1983, nr. 42.

Herk.: Galerie Cailleux, Parijs. Aankoop 1983 (inv.nr. 1983: 63).

Afb. 6. JAN APeldoorn (Amersfoort 1765-1838). Bosgezicht met klassicistische stoffage, 1818.

Aquarel en enige sporen van potlood, 416 × 560 mm. Links onderaan gesigneerd met monogram *IA* en gedateerd 1818.

Opm.: Apeldoorn was tekenmeester in Utrecht en er zijn ook vooral tekeningen en aquarellen van hem bekend. De meeste geven Gelderse en Stichtse plaatsen, buitens en kastelen weer. Deze in nogal koele kleuren gemaakte landschappen werden wel gestoffeerd met klassicistische figuren. Het bosgezicht is direct vergelijkbaar met de aquarellen die Apeldoorn op het landgoed Randenbroek bij Amersfoort maakte. Een dergelijke tekening vormt een interessant en vrij zeldzaam

voorbeeld van het klassicistische Nederlandse landschap uit het begin van de 19de eeuw. *Herk.*: Veiling Christie, Amsterdam 22-11-1982, nr. 151. Aankoop 1982 (inv.nr. 1982: 78).

Afb. 7. JACOBUS JOHANNES LAUWERS (Brugge 1753-1800 Amsterdam).

Musicerend paar in een modern interieur, allegorie op het huwelijk.

Aquarel, 332 × 392 mm. Links onderaan gesigneerd:

J. Lauwers inv. et fec.

Opm.: Van de jong gestorven Lauwers zijn behalve een aantal gezichten in Rome - vermeld in oude veilingcatalogi - vooral genretekeningen bekend in de traditie van Dou en Ostade.

Een zo uitvoerige tekening, waarmee Lauwers in het beeld van onze tekenkunst van de 18de eeuw een aparte plaats inneemt, was nog niet aanwezig.

Herk.: Veiling Christie, Amsterdam 22-11-1982, nr. 130.

Aankoop 1982 (inv.nr. 1982: 77).

Afb. 8. HENDRIK ABRAHAM KLINKHAMER (Amsterdam 1810-1872).

Boerderij bij Hilversum, 1860.

Penseel in bruin over een potloodschets, 228 × 327 mm. Rechts onderaan monogram *HAK*. Verso opschrift:

H. A. Klinkhamer 1860/bij Hilversum.

Opm.: De tekening maakt deel uit van een ensemble van 32 Nederlandse landschappen o.a. te Alkmaar, Amsterdam, Middelburg, Utrecht, in het Gooi en aan de Maas. Tot de groep behoort ook een copie naar een ets van Rembrandt, *Huisje met omheind erf aan het water* (B. 232), die Klinkhamer waarschijnlijk maakte als conservator van het

Rijksprentenkabinet.

Herk.: Geschenk van de familie Klinkhamer uit de nalatenschap van de kunstenaar en overgedragen door Mevrouw E. L. Smits-Klinkhamer en mevrouw K. M. Kapteijn-Klinkhamer, 1983 (inv.nr. 1983: 383).

Afb. 9. HENDRIK ABRAHAM KLINKHAMER (Amsterdam 1810-1872).

Schepen voor een stad.

Penseel in grijs en enkele kleuren, 121 × 192 mm. Links onderaan: 28 oct.

Opm.: Behalve een paar gekleurde tekeningen van schepen bevat de schenking nog zes en veertig tekeningen van Klinkhamer met potlood en penseel in grijs, van schepen en scheepsonderdelen, met opschriften en de data 1843, 1844, 1845, 1851 en 1865.

Herk.: zie afb. 8 (inv.nr. 1983: 401).

Afb. 10. ABRAHAM JOHANNES RUYTENSCHILDT (Amsterdam 1778-1841).

Twee bomen.

Zwart krijt, enig penseel in grijs, 445 × 356 mm.

Opm.: De tekening werd verworven met nog zes gelijksoortige landschappen van Ruytenschiltdt, afkomstig uit een mogelijk 18de-eeuws kunstboek, dat verder figuurstudies bevatte.

Herk.: Kunsthandel Henk J. Stokking, Amsterdam. Aankoop 1983 (inv.nr. 1983: 74).

Afb. 11. MONOGRAMMIST BM (werkzaam ca. 1480 in het Bovenrijngebied) naar een tekening van MARTIN SCHONGAUER (ca. 1450-1491 Colmar). Het oordeel van Salomo, ca. 1485.

Gravure, 298 × 426 mm, 2de staat (2), met monogram BM, op papier met watermerk: gotische hoge kroon.

Opn.: De monogrammist BM, talentvolste graveur uit de school van Martin Schongauer, was waarschijnlijk als schilder in Zuid-Duitsland werkzaam. Van de tien gravures met zijn monogram zijn van deze prent de meeste afdrucken bewaard (19 stuks), wat er op wijst dat het blad in de 15de eeuw zeer populair was. Samen met twee prenten van Martin Schongauer behoort dit monumentale blad tot de drie grootste gravures die in de 15de eeuw gemaakt zijn. De voorstelling is gebaseerd op een – alleen in kopie bekende – tekening van Schongauer, die hier in spiegelbeeld is weergegeven. De heldere, maar toch zeer gevarieerde compositie en de schaal van de figuren geven de prent een monumentaal karakter, dat zeldzaam is in de 15de-eeuwse grafiek. In deze tweede staat is links van de troon in de lucht een aanduiding van wolken aangebracht. De prent moet vóór 1488 gemaakt zijn, want in dat jaar is één van de figuren in een boekillustratie gekopieerd. *Litt.*: Bartsch VI, p. 392, nr. 1; Max Lehrs, *Geschichte und kritischer Katalog des Deutschen, Niederländischen und Französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert*, 9 dln., Wenen 1908–1934, dl. 7, p. 71–74, nr. 1. *Herk.*: Verz. Graf Maltzan, Schloß Militzsch, Niederschlesien (met op de achterzijde het monogram *J. IV.M.* [Lugt 3024a = Joachim IV. Freiherr von Maltzan, 1593–1654] *A.a.* 123); Kunsthandel C. G. Boerner, Düsseldorf (*Neue Lagerliste* nr. 78 (1983), nr. 13). Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:97).

Afb. 12. Anonieme Nederlandse graveur, ca. 1540 naar een tekening van ALBRECHT DÜRER uit 1521.

Portret van Joachim Patinier. Gravure, 233 × 186 mm, met monogram *AD* en gedateerd 1521; op papier met brede marges met watermerk: Wapen met Rijksadelaar met bloem en letters (vgl. Briquet 329).

Opn.: In het dagboek, dat Albrecht Dürer bijhield tijdens zijn reis in de Nederlanden in 1520/1, vermeldt hij half april 1521, dat hij een portrettekening van de landschapsschilder Joachim Patinier (ca. 1480–1524) heeft gemaakt. Van het hier afgebeelde portret mag men aannemen, dat dit naar de genoemde tekening is gemaakt, want een vergelijkbaar portret van Patinier in de, in 1572 bij H. Cock verschenen, serie kunstenaarsportretten *Pictorum aliquot Celebrium Germaniae inferioris effigies*, wordt als zodanig aangeduid. Wellicht is de afgebeelde gravure, waarvan het niet mogelijk is de maker vast te stellen, eerder in de 16de eeuw – ca. 1540 – ontstaan. Dürers voorbeeld – dat niet meer bekend is – lijkt nauwkeurig te zijn gevolgd. De maker is er in geslaagd in de graveertechniek een equivalent voor Dürers tekenstijl te vinden, waardoor het zeker in deze diepzwarte afdruk, een buitengewoon krachtige portretprent is geworden.

Litt.: Bartsch VII, p. 115, nr. 108 als A. Dürer; zie voor de oudere literatuur, (M. Mende), tent.cat. *Albrecht Dürer in de Nederlanden*, Brussel 1977, nr. 368; Hollstein XXI, p. 68, nr. 316 als Aegidius Sadeler (de late afdruk in Amsterdam met een vals, met de pen aangebracht, monogram van Sadeler wordt ten onrechte als tweede staat beschouwd).

Herk.: Verz. Graf Maltzan, Schloß Militzsch, Niederschlesien (met op de achterzijde het monogram *J. IV.M.* [Lugt 3024a = Joachim IV. Freiherr von Maltzan, 1593–1654] *Ab.*

194); Kunsthandel C. G. Boerner, Düsseldorf (*Neue Lagerliste* nr. 78 (1983), nr. 59). Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:98).

Afb. 13. MONOGRAMMIST RR (werkzaam in de Nederlanden, ca. 1540).

Esther voor Ahasverus. Gravure, 135 × 97 mm, met monogram RR.

Opn.: Met dit monogram zijn naast enkele kleine kopieën van ornamentprenten twee wat grotere gravures bekend, die beide herinneren aan het werk van Jan van Scorel. Hoewel er geen directe voorbeelden voor deze compositie zijn aan te wijzen, is het type figuren, gezichten, architectuur etc. nauw verwant aan dergelijke details in altaarstukken voor de Abdij van Marchiennes, waaraan Scorel en zijn atelier omstreeks 1540 werkten (zie: Tent. cat. *Jan van Scorel in Utrecht*, Centraal Museum, Utrecht 1977, pp. 86–101). *Litt.*: Bartsch VIII, p. 551, nr. 2; Hollstein XIII, p. 120, nr. 2. *Herk.*: Verz. W. B. Scott (Lugt 2607); Kunsthandel Linda Papharis, New York (Cat.nr. 2, 2). Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:100).

Afb. 14. CORNELIS MASSIJS (Antwerpen 1508–na 1584). Ontwerp voor het gevest van een degen in een omlijsting van rolwerk, ca. 1545. Gravure, 108 × 80–90 mm, gesigneerd met monogram CMA.

Opn.: Hoewel Cornelis Massijs verscheidene ornamentprenten op zijn naam heeft staan, waaronder dit, is zijn rol als ontwerper van ornament nog onduidelijk. Aan te nemen valt dat hij connecties had met Cornelis Bos, die als voornaamste 'uitvinder' van de Vlaamse rolwerk-stijl beschouwd wordt.

Beiden waren tot 1544 werkzaam in Antwerpen, dat ze toen als Libertijnen, op beschuldiging van ketterij, moesten ontvluchten. In de daarop volgende jaren verbleven ze, naar wordt aangenomen, gezamenlijk enige tijd in Rome. De prent bevat een aantal typische kenmerken van het vroege Vlaamse rolwerk. Zo zitten, op de knop van het gevest, zowel de sater als de twee naakte vrouwen die hij bij de haren houdt in rolwerkstructuren gevangen en heeft het rolwerk van de omlijsting aan weerszijden een duidelijk driedimensionaal karakter. In contrast hiermee staat de platte, banderolle-achtige afwerking van het rolwerk aan de onderzijde van de prent en de weinig plastische bevestiging van de pareerstang aan de greep. Een vroege datering d.w.z. ná Massijs' vlucht uit Antwerpen (1544) en vóór een eventueel verblijf in Italië (ca. 1548-1550) lijkt aannemelijk. *Litt.*: Bartsch IX, p. 115, nr. 54; Hollstein XI, p. 205, nr. 156 (met afwijkende maten). *Herk.*: Veiling Sotheby, Londen 17-6-1983, nr. 629; Kunsthandel C. G. Boerner, Düsseldorf. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:122).

Afb. 15. JACQUES DE GHEYN (Antwerpen 1565-1629 Den Haag) naar ontwerp van BARTHOLOMEUS SPRANGER (Antwerpen 1547-na 1627 Praag).
Hl. Elisabeth van Hongarije en de bedelaar, ca. 1600.
Gravure, 259 × 137 mm, getekend: *B. Spranger Inven. en JdGheyn sculptor et excu.*
Opm.: De, tot nu toe onbekende, (ontwerp)tekening van Spranger waarop de prent gebaseerd moet zijn, is waarschijnlijk zeer verwant aan diens tekening van *St. Maarten*

met bedelaar in het Rijksprentenkabinet (K. G. Boon, *Netherlandish Drawings of the Fifteenth and Sixteenth Centuries in the Rijksmuseum*, The Hague 1978, vol. 1, nr. 417, vol. II, pl. 158), die vergelijkbare figuren in een nis toont. De Amsterdamse tekening werd eveneens door De Gheyn uitgegeven, maar is gegraveerd door diens leerling Z. Dolendo. De Gheyn treedt na 1595 vooral als ontwerper en uitgever van prenten op, die meestal door zijn leerlingen gegraveerd werden; deze eigenhandige, in zeer verfijnde graveertechniek uitgevoerde prent, vormt daarop, met een aantal portretten, een uitzondering.

Litt.: Hollstein VII, p. 190, nr. 430; K. Oberhuber, *Die stilistische Entwicklung im Werk Bartholomäus Sprangers*, Diss., Wenen 1958, p. 279, nr. St. 30.
Herk.: Verz. Prins Fürstenberg, Donaueschingen, veiling Sotheby, Londen 9-12-1982, nr. 565. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:25).

Afb. 16. ANDREAS STOCK (?) (Den Haag ca. 1572-na 1648 Den Haag) naar ontwerp van JACQUES DE GHEYN (Antwerpen 1565-1629 Den Haag).
De Waarzegster, ca. 1606.
Gravure 305 × 205 mm, met onderschrift in Latijn, gedrukt op papier met brede marges, gemonogrammeerd *IDG in.*, eerste staat (3) met adres *N. de Clerck ex.*
Opm.: De 1605 gedateerde ontwerp-tekening voor deze prent, waarop een bejaarde zigeunerin de toekomst voorspelt aan een elegant geklede jonge dame, bevindt zich in het Herzog Anton-Ulrich Museum in Brunswijk. De sierlijke, bijna calligrafische graveerstijl geeft de tekenwijze

van deze pentekening bijna perfect weer. Tot voor kort werd er van uitgegaan, dat deze prent met een aantal andere even virtuoos gegraveerde bladen, door De Gheyn zelf in de plaat gesneden is. Niet alleen pleit de aanduiding *in(ventor)*=ontwerper) daartegen, maar ook de wijze van graveren, die afwijkt van De Gheyns eigen minutieus verfijnde graveerstijl. Onlangs werd opgemerkt, dat al in de 18de eeuw de prentenverzameelaar Pierre-Jean Mariette (*Notes manuscrites*, III, p.256) deze groep prenten beschouwde als het werk van Andreas Stock. Overeenkomsten met diens gesigneerde gravures maken die toeschrijving zeer aannemelijk. De prachtige diep bruin-zwarte afdruk op papier met brede marges komt uit een, waarschijnlijk al vroeg in de 17de eeuw samengesteld, kunstboek met maniëristische grafiek.

Litt.: Hollstein VII, p. 126, nr. 105; J. Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn, An introduction to the study of his drawings*, Amsterdam 1935, p. 95; J. R. Judson, *The Drawings of Jacob de Gheyn II*, New York 1973, p. 27, pl. 104.
Herk.: Veiling Hartung & Karl, München 14-5-1982, nr. 4039; Kunsthandel C. G. Boerner, Düsseldorf. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1983 (inv.nr. 1983:6).

Afb. 17. CHRISTOFFEL VAN SICHEM I (Amsterdam 1546-1624 Amsterdam).
Portret van Menno Simonsz., ca. 1609.
Gravure, 160 × 127 mm., met gedrukte tekst in houtsnede kader, bladgrootte 336 × 257 mm. Getekend: *C. v. Sichem Invent Scul et excud.* Onderschrift: MENNO SIMONS WT FRIESLANT.
Opm.: Van Sichem heeft

Menno Simonsz. hier afgebeeld tot de knieën. Met zijn rechterbeen ondersteunt hij enigszins een opgeslagen boek, waarin men leest: *Geen ander fundament en mach geleijt dan dat geleijt is, namelijk Cristus.*

1. Cor. 3. Van de in boekdruk gezette tekst bestaan twee versies met kleine verschillen. Deze tekst is ontleend aan H. Moded, *Grondich bericht, van de eerste beghinselen der Wederdoopsche seckten*, Middelburgh (S. Moulert) 1603. Deze prenten, die aanvankelijk op losse bladen in de handel zijn gebracht, werden later in een bundel met afbeeldingen van de voornaamste *Hoofd Ketteren* verenigd.

Litt.: J. G. de Hoop Scheffer, Eenige opmerkingen en mededeelingen betreffende Menno Simons v1, *Doopsgezinde Bijdragen*, 1890, vooral pp. 65-67; G. J. Boekenooogen, De portretten van Menno Simons, *Doopsgezinde Bijdragen* 53 (1916), vooral pp. 52-58; Fred. Muller, *Portretten*, nr. 3563; J. F. van Someren, *Portretten*, nr. 3591; Hollstein xxvii, p. 18, nr. 37. *Herk.*: Veiling Van Gendt, Amsterdam 17-11-1981, nr. 550. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1982 (inv.nr. 1982:24).

Afb. 18. JOHANN HINRICH FÜRST (werkzaam ca. 1695 in Duitsland) naar een ontwerp van JOHANN ERNST NICOLAI. Blad met diverse ontwerpen voor goud- en zilversmeden, 1695. Gravure, 269 × 204 mm. Gesigneerd *J. H. F. Sc.*, genummerd 6.

Opm.: Aan het eind van de 17de en in het begin van de 18de eeuw verschenen er in Zuid-Duitsland prenten met *Laubwerck*, ornament voor allerlei doeleinden, bestaande uit bladranken, gebaseerd op

het aloude akanthusmotief.

Deze prent, de zesde uit een serie van acht bladen, verschenen onder de titel *Vorstellung Allerhand Lauber, Bandel, Carmosirter, und anderer zum Schneiden und gravieren denen Gold, und Silber Arbeitern dienlicher erfindungen...* is een zeer fraai voorbeeld van dit genre: directe ontwerpen, zoals horlogekasten en hangers bevinden zich tussen de over het blad uitwaaiende ranken, waarop in het midden een zelfs geheel uit bladwerk opgebouwde putto zit. Zowel van Fürst als graveur als van Nicolai als ontwerper is geen ander werk bekend dan deze serie.

Litt.: Hollstein ix, p. 71, nr. 6; *Katalog der Ornamentstichsammlung der Staatlichen Kunstbibliothek Berlin*, 1939, 2 dln., nr. 698.

Herk.: Kunsthandel Chr. Mendez, Londen (Cat.nr. 50, nr. 13). Aankoop 1982 (inv.nr. 1982:299).

Afb. 19. Onbekende Engelse kunstenaar, ca. 1810. 'Dutch steamers on the frozen Zuyder Zee'.

Ets, met de hand ingekleurd, 252 × 358 mm, getekend: *Ecn Del., Pub. by J. Mc Lean, 25 Haymarket (...)*

Opm.: Deze prent uit de serie *Sketches by Travellers* toont de Britse visie op de Hollanders; namelijk vadsige, pijprokende mensen die rondschaatsen langs hun molens en schepen. *Litt.*: Niet in de catalogus van Frederik Muller (thans FM 6312A).

Herk.: Kunsthandel Andrew Edmunds, Londen. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1982 (inv. nr. 1982:276).

Afb. 20. THOMAS ROWLANDSON (Londen 1756-1827 Londen) naar ontwerp van E. BANBURY. 'Black, Brown and Fair', 1807. Ets, met de hand ingekleurd,

169 × 205 mm, bladgrootte 265 × 207 mm. Getekend: *Rowlandson sculp, Designed by Sir E. Bunbury, London, Pub. May 6 - 1807 by T. Tegg. III Cheapside.*

Opm.: In de afgelopen drie jaren zijn door het Rijksprentenkabinet regelmatig Engelse spotprenten gekocht over de Napoleontische overheersing van ons land. Dit onderdeel van de historische Atlas Frederik Muller vertoont nogal wat lacunes. Hollanders staan op deze prenten veelal afgebeeld als dikke pijprokers gehuld in een hansop. Op deze prent zien we een bordeel in Wapping waar drie zeelieden - een Chinees, een Hollander en een Fransman - staan te kijken. Alle drie zijn op een voor die tijd stereotype wijze door Rowlandson afgebeeld.

Litt.: *Catalogue of political and personal satires*, British Museum, Londen 1870-1954, 12 vol., Vol. 8, nr. 10925. Niet in catalogus Frederik Muller (thans FM 5739A).

Herk.: Kunsthandel S. Emmering, Amsterdam. Aankoop uit het F. G. Wallerfonds, 1982 (inv.nr. 1982:134).

Afb. 21. JOHN PENDLETON (ca. 1825 werkzaam in Boston) naar ontwerp van HERBERT JOHN FINN.

'A dutch method of deciding the Maine question!' Litho, met de hand ingekleurd, 280 × 445 mm, getekend: *Henry J. Finn Inv.!; Pendleton's Lithog. Boston.*

Opm.: In 1827 verzocht men Koning Willem I op te treden als arbiter bij een grensgeschil tussen de Verenigde Staten en Engeland over de afbakening van de staten Maine en New Brunswick. Vier jaar later deed de Hollandse monarch een uitspraak, waarbij de Amerikaanse Senaat zich niet wenste neer te leggen. De kwestie zou

uiteindelijk in 1842 bij verdrag
worden geregeld.

Litt.: Niet in de catalogus van
Frederik Muller (thans FM
6797B).

Herk.: Andrew Edmunds,
Londen. Aankoop uit het F. G.
Wallerfonds, 1982 (inv.nr
1982:280).

2

3

5

6

8

9

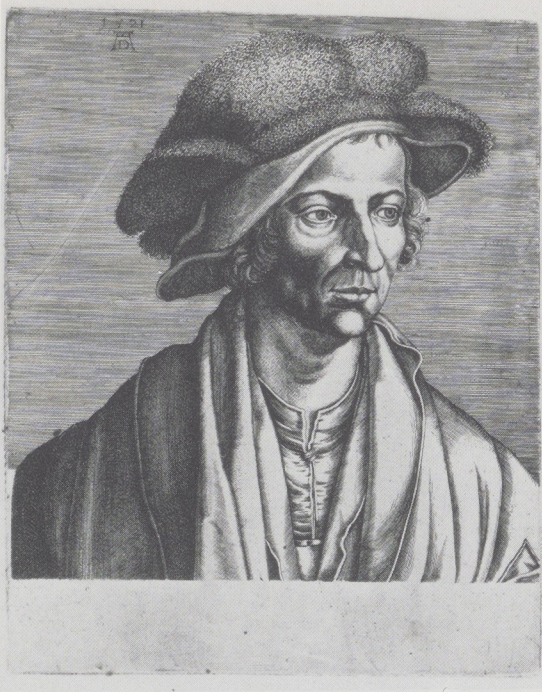

12

13

14

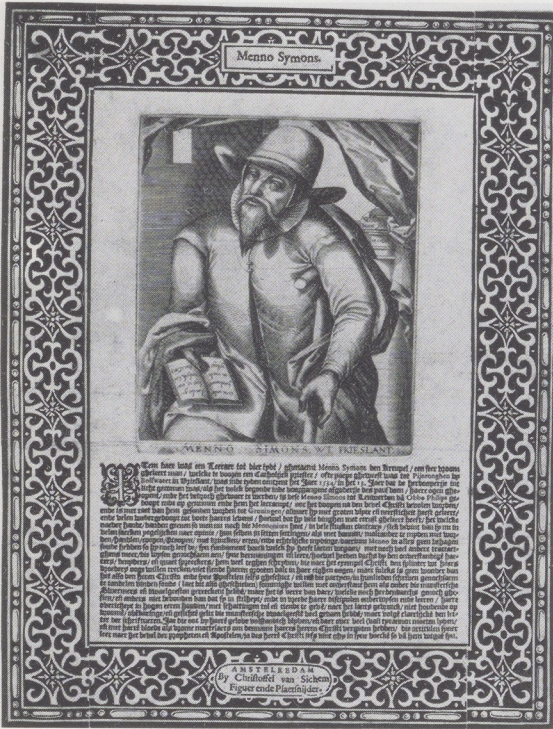

15

16

17

18

19

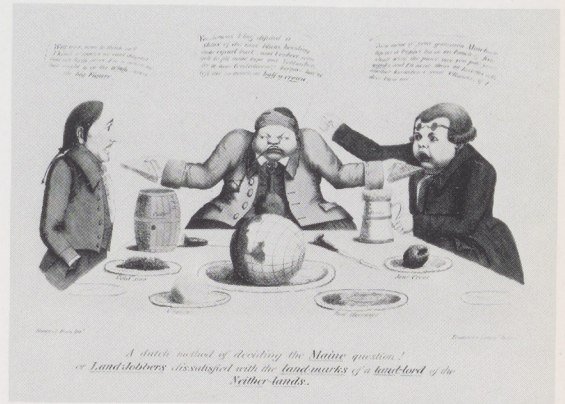
BLACK BROWN & FAIR.

*You tell me dear Girl that I'm given to rove,
That I sport with each light on the green,
That I'm in the dance and sing rounds of Love,
And still with the furrer am seen,
With my hay dory down, and my hay down dory,
Around the green meadows so bilbo and so merry,
With Black Brown and Fair I have dorked so true,
But never lo'd my dear Mary, but you.*

*In those Eyes you may read a fond heart all your own,
But alas! for the language of Love,
My feelings good will, that language once known,
As learn it all double to remove,
With my hay dory down, and my hay down dory,
Around the green meadows so bilbo and so merry,
You'll see that a heart there more kind so more true,
For I never lo'd my dear Mary, but you.*

London, Pub. May 7 - 1857 by T. Agnew & Sons.

20

21